

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2020 | 4. SZÁM
LXII. ÉVFOLYAM

Hadseregellátás Magyarországon
Szijártó M. István bevezetőjével és Bagi Zoltán,
Lázár Balázs, Oross András, Schramek László,
Glósz József tanulmányaival

Rab Irén
Johann Andreas Segner szerepe
az első göttingeni csillagvizsgáló megépítésében

J. Nagy László
A magyar-arab kapcsolat és a rendszerváltás

Főcze János – Zahorán Csaba
Vita 1918-ról és Románia utóbbi száz évéről

TARTALOMJEGYZÉK

LXII. évfolyam, 2020. 4. szám

HADSEREGELLÁTÁS MAGYARORSZÁGON A KÉSEI RENDISÉG IDEJÉN	
Szijártó M. István • Bevezető megjegyzések	523
Bagi Zoltán Péter • Előzmények. A hadseregellátás problémája a tizenöt éves háborúban	527
Lázár Balázs • A császári–királyi hadsereg ellátási rendszere a Magyar Királyságban az 1751. évi szabályzattól 1815-ig	549
Oross András • Egy hagyományos üzlet. A győri vár katonaságának ellátása a 18. század első felében	565
Schramek László • A megyék szerepe a hadi szállításokban. Pest megye példája	577
Glósz József • Gabonakereskedelem és hadseregellátás	595
TANULMÁNYOK	
Rab Irén • Johann Andreas Segner szerepe az első göttingeni csillagvizsgáló megépítésében	609
J. Nagy László • A magyar–arab kapcsolat és a rendszerváltás	627
Főcze János – Zahorán Csaba • Mérlegen a „Nagy Egyesülés”. Vita 1918-ról és Románia utóbbi száz évéről	641

HADSEREGELLÁTÁS MAGYARORSZÁGON A KÉSEI RENDISÉG IDEJÉN

BEVEZETŐ MEGJEGYZÉSEK

A kora újkori és a modernitás küszöbére lépő országokban az állam fő funkciója a minél nagyobb és minél erősebb hadsereg kiállítása és eltartása volt. E tekintetben jogos azt – John Brewer fogalmával – „pénzügyi-katonai állam”-nak nevezni,¹ amelyben a kormányzat „azért adóztat és azért vesz fel hiteleket, hogy háborút viselhessen.”² A mai Magyarország egyelőre nem teljesíti azt a NATO-vállalást sem, hogy a hazai össztermék 2%-át költse honvédelmi kiadásokra (2004 és 2017 között a tényleges részesedés 0,79 és 1,48% között volt,³ tehát ezek az államháztartás kiadásain belül nagyjából 1,5–3%-ot képviselnek⁴), és még az Amerikai Egyesült Államok szövetségi költségvetésében is csak 15%-ra rúgtak a védelmi kiadások 2017-ben. A kora újkor államaiban viszont a hadi költségek az állami kiadásoknak nem kevesebb mint 70–85%-át tették ki a Barta János által ismertetett vegyes adatok szerint.⁵ A Habsburg Monarchiában ezek békeidőben is 50% felett voltak, háborúban viszont 90% fölé is emelkedtek Michael Hochedlinger szerint.⁶ A különbség kiáltó. A magyar történetírás is világosan látja a „pénzügyi-katonai állam” fontosságát. Ezt jól mutatja a *Századok* című folyóirat ennek szentelt, 2018. évi 5. száma.⁷

Szijártó M. István, DSc, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék.

- ¹ John Brewer: *The Sinews of Power. War, Money and the English State, 1688–1783*. London, 1989.
- ² Hamish M. Scott: The Habsburg Fiscal-Military State in International Perspective. In: *The Habsburg Monarchy as a Fiscal-Military State c. 1648–1815*. Eds William M. Godsey et al. Oxford, 2020. 15. [Megjelenés előtt.]
- ³ Csíki Varga Tamás: A magyar védelmi kiadások rendjei, 2004–2019. *Nemzet és Biztonság* 12 (2019) 1. sz. 78., 83.
- ⁴ A magyar államháztartás a hazai össztermék nagyjából felét központosítja, majd osztja újra. A pontos érték 49 és 52 százalék között mozgott 2004 és 2012 között. (Felméry Zoltán: Az államháztartási kiadások GDP-n belüli arányát leíró mutatószám kritikai elemzése. *Nemzet és Biztonság* 8 [2015] 4. sz. 136.)
- ⁵ Ezek a Spanyol Királyságban a 16. század közepén 80%-ot, Nagy Péter Oroszországában 85%-ot, Poroszországban, 1740-ben 85%-ot, a forradalom előtti Franciaországban 70%-ot tettek ki. Ifj. Barta János: „Napkirályok” tündöklése (Európa a 16–18. században). Debrecen, 1996. 76.
- ⁶ Michael Hochedlinger: The Habsburg Monarchy. From 'Military-Fiscal State' to ' Militarization'. In: *The Fiscal-Military State in Eighteenth-Century Europe. Essays in honour of P.G.M. Dickson*. Ed. Christopher Storrs. Farnham – Burlington [USA, VT], 2009. 63.
- ⁷ A tematikus számban B. Szabó János, Ágoston Gábor, Korpás Zoltán, Sashalmi Endre, Kenyeres István és Pálffy Géza, Oross András, Szántay Antal, valamint Schramek László Péter tanulmányai olvashatók.

Nyilvánvaló továbbá, hogy a hadsereg az állam és a társadalom között a legjelentősebb kapcsolódási felületet jelentette Európában és Magyarországon a kora újkor végén. Egyfelől a növekvő létszámú hadseregek kiegészítésében a toborzás mellett megjelent a sorozás, illetve ezek vegyes formái (Magyarországon a törvényhatóságok általi katonaillesztés egyre gyakoribbá válásával a tendencia az utóbbi felé való elmozdulás volt⁸), másfelől pedig hatalmas feladatokat rótt a társadalomra a hadsereg fenntartása, ellátása és mozgatása akár békeidőben, akár háborúban.

Végül pedig a közvetlen gazdasági hatások is igen jelentősek voltak. A magyar gazdaságtörténet egyik ismert ténye az, hogy amikor térségünk – Immanuel Wallerstein kifejezésével – félperifériaként csatlakozott a kialakuló világgazdasághoz, akkor Magyarország földrajzi fekvése nagy hátrányt jelentett Lengyelországhoz képest. Míg az Odera és a Visztula a Balti-tengerbe torkollanak, lehetőséget biztosítva arra, hogy a lengyel áruk vízi úton eljuthassanak az északnyugat-európai piacokra, a Duna „rossz irányban” folyik: az ellenséges Oszmán Birodalom, valamint a Fekete-tenger gabonatermő régiókkal körülvett vidéke felé. Így a 16–17. század legnagyobb üzlete Magyarországon nem a gabona-, hanem a szarvasmarhaexport lett, hiszen a magyar mezőgazdaság ezen „terméke” volt képes „lábon” eljutni a dél-német vagy észak-itáliai piacokra. Tengelyen csak nagy fajlagos értékű bort volt érdemes szállítani – főleg Északra, a lengyel területek irányába.⁹

A gabonakiviteli lehetőségek – amely a legnagyobb potenciált hordozták – korlátozottak voltak. Még a 18. században is csak a nyugat-északnyugat-magyarországi régiók tudtak jelentősebb mennyiségű gabonát eljuttatni az ausztriai piacokra, elsősorban Bécsbe. A század közepén Ember Győző szerint még mindig csak 14%-ot tett ki a magyar exportban a gabona, bár ez a részarány emelkedőben volt.¹⁰ Áttörést ezen a téren csak az 1850-es évektől nekilödulő vasútépítés eredményezett, amely végre megteremtette a gabona olcsó szállításának lehetőségét, és rendkívüli fellendülést hozott a magyar gazdaságba.

Ebben a helyzetben, a kései rendiség korában (1711–1848) nem elhanyagolható tényezőket képviseltek a hadsereg által támasztott igények. Jól ismert a napóleoni háborúk jelentette hadikonjunktúra hatása a magyar gazdaságra, de azokat a szálakat már kevésbé tárták fel, amelyek az 1740-es évektől észlelhető gazdasági-társadalmi-kulturális fellendülést¹¹ az 1740 és 1763 közötti időszak két nagy háborújához köthetnék. Teljesen mellőzi a magyar történetírást az állandó hadsereg békeidőben Magyarországon állomásozó egységei által képviselt hatás elemzését.

A Habsburgok állandó hadseregét tradicionálisan attól a rendelkezéstől szokás számitani, amelyben III. Ferdinánd császár 1649-ban, a harmincéves háború végeztével ren-

⁸ A 18. századi hadseregaillesztés és -kiegészítés kérdéseiről lásd áttekintő jelleggel Szijártó M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792*. Bp., 2005. 461–466.

⁹ Eltekintve néhány nem elhanyagolható – hosszú távon összességükben is kisebb jelentőségű – nyersanyag exportjától (bőr, faggyú, méz, viasz).

¹⁰ Ember Győző: Külkereskedelem. In: *Magyarország története, 1686–1790*. Szerk. Ember Győző – Heckenast Gusztáv. Bp., 1989. 655.

¹¹ Benda Gyula: Egy Zala megyei köznemesi gazdaság és család a XVIII. század közepén (Parraghy László hagyatéka). *Agrártörténeti Szemle* 26 (1984) 88–89., uő: *Zsellérből polgár. Keszthely társadalma, 1740–1849*. Bp., 2008. 17.

delkezett 9 vértés-, 1 dragonyos- és 9 gyalogezred fegyverben tartásától.¹² Ugyanakkor William D. Godsey hangsúlyozza, hogy a törökellenes harcok miatt valójában már a harmincéves háború előtt is voltak állandóan fegyverben tartott ezredek.¹³ Minthogy Magyarországon olcsóbb volt állomásoztatni ezeket az egységeket, békeidőben előszeretettel élt az Udvari Haditanács ezzel a lehetőséggel. A magyar történeti irodalomban a 18. századi béke időszakára vonatkozólag ez az intézmény a lakossági terheken keresztül jelenik meg: a kvártély, a porció, a *forspont*, a *deperdita* fogalmi dominálják a diskurzust. Érdeemes lenne abból az aspektusból is megközelíteni ezt a jelenséget, hogy a vasút előtti korszakban egy olyan országban, ahol az urbanizáció alacsony szintje miatt az agártermékek belső piaca igencsak szűk volt, az állandó hadsereg képében a „nyugati” piacok „lábán érkeztek be” Magyarországra.

Nem kis összegekről van szó, hiszen Demkó Kálmán azt írja, hogy az 1716. évi katonai *regulamentum* szerint a Magyarországon 1719–1720-ban téli szállásra vezényelt 10 gyalogezred, 19 lovasezred és 10 szabad század elhelyezése 2.122.050 forintba került.¹⁴ Már ez önmagában több volt az akkori teljes hadiadónál, pedig az évnek csak az egyik feléről van szó, még ha a jóval nagyobb költségekkel járó feléről is. Szabó Dezső adatai szerint 1715 körül évi 4–5 millió forintot jelentettek a Magyarországon állomásoztatott 42.000 főnyi katonaság ellátásának költségei. Ennek az összegnek mindössze egyharmadát fizette ki Magyarország *contributio* címén.¹⁵

A hadsereg ellátásának kérdései tehát kora újkori történelmünk fontos problémái közé tartoznak, amelyeket mindeddig a történetírás jelentőségükhöz képest elhanyagolt. Ezen kérdéseket próbálta meg felvetni, és ezáltal a problémakört a történelmi diskurzusba beemelni az a műhelykonferencia, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia Tudomány- és Technikatörténeti Osztályközi Állandó Bizottsága és Gazdaságtörténeti Albizottsága szervezésében 2019. december 6-án tartottak az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, a Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszéken. Az itt elhangzott előadások egy részének tanulmányra átdolgozott változata jelenik most meg.¹⁶

Bagi Zoltán előadása lényegében az előzményeket ismerteti, amikor a tizenöt éves háború időszakára áttekintő jelleggel vázolja fel a hadseregellátás teljes kérdéskörét. A további tanulmányok a kései rendiség időszakára koncentrálnak. Lázár Balázs az 1848-ig

¹² Júniusban 4000 lovas és 10.000 gyalogos fegyverben tartásáról döntöttek, de mivel az elbocsájtott katonák zsoldját nem tudták előteremteni, egy évvel később is 30.000 ember állt fegyverben. 1650 szeptemberében is még 14.500 gyalogos és körülbelül 10.000 lovas szolgált. (Bagi Zoltán Péter: A hadügyi forradalom a magyar történetírásban és a Habsburg Monarchia állandó haderejének kialakulása a 17. század végére. *Árkádia. Történelmi és történelem-szaktudományi folyóirat* 6 [2015] 1. sz. 20.)

¹³ William D. Godsey: *The Sinews of Habsburg Power. Lower Austria in a Fiscal-Military State, 1650-1820*. Oxford, 2018. 156.

¹⁴ Demkó Kálmán: Országos conscriptio és az állandó katonaság téli elszállásolása 1719–1720-ra. *Hadtörténelmi Közlemények* 14 (1913) 262.

¹⁵ Szabó Dezső: Az állandó hadsereg becikkelyezésének története III. Károly korában. *Hadtörténelmi Közlemények* 11 (1910) 582–587.

¹⁶ Elhangzott még Nagy-Luttenberger István *A hadiszállítás intézményi háttere: a Szekerészkar (1771-1815)* című, Tamás Máté Zsidó *Kereskedők és hadseregellátás a 19. század elején* című, valamint Halmos Károly *A hadiszállítás közgazdasági kérdései: Farádi Vörös Ignác értelmezése Perjés Géza és a neoinstitucionalista elmélet alapján* című előadása.

érvényben lévő 1751. évi katonai szabályzat kapcsán átfogóan szól a hadsereg és a társadalom együttéléséről, ennek problémáiról és a visszaélések kiküszöbölésére irányuló törekvésekről. Schramek László Péter tanulmánya azt mutatja be, milyen szerepet játszott Pest vármegye a török frontra szállítandó utánpótlás biztosításában III. Károly háborúiban, a *forspont* kötelezettsége milyen megoldhatatlan problémák elé állította a megye hatóságát. Oross András esettanulmánya a győri helyőrség ellátását tárgyalja a 17. század második és a 18. század első felében. Végül zárásképpen Glósz József a gazdaságtörténész kvantitatív eszközeit mozgósítja, hogy a hadseregellátás kérdéskörét egy egészen más aspektusból szemlélve mutassa be: a Magyarországon állomásoztatott katonaság a teljes gabonatermésnek csak 1-2%-át fogyaszthatta el, viszont ez sem jelentett elhanyagolható keresletet, a napoleoni háborúk pedig jelentősen megnövelték ezt az arányt.

Ezek a tanulmányok remélhetőleg hozzájárulnak ahhoz, hogy a hadseregellátás kérdései a történeti viták előterébe kerüljenek, hiszen alapkutatások sorára van szükség annak érdekében, hogy világosabban láthassunk a kései rendiség Magyarországnak ezen, több szempontból is alapvető fontosságú viszonyrendszerét illetően.

Szijártó M. István